

УДК 376.3+37.015.3+616.22-008.5+372.4

Подгорна В. В.

НАПРЯМИ РУХОВОЇ КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ У ШКОЛЯРІВ

У роботі визначено основні шляхи рухової корекції з метою вирішення логопедичних завдань у молодших школярів із порушеннями мовлення. Запропоновано використання на уроці фізичної культури самомасажу кистей рук; диференційованих дихальних вправ, а також вправ на корекцію хребта. Показано можливість вирішення проблем патологічно ригідних тілесних установок, гіпер- і гіпотонусу м'язів, синкінезій, а також відновлення гностико-праксичних, фонетико-фонематичних функцій мовлення молодших школярів із різними порушеннями мовлення за допомогою звуко-рухових вправ і рухливих ігор.

Ключові слова: фізична культура, моторно-мовленнєвий розвиток, порушення мовлення, молодші школярі, загальноосвітня школа.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана зі значним поширенням різних порушень мовлення серед дітей, які відвідують загальноосвітні школи. Так, за різними даними, понад 30 % школярів молодшого шкільного віку мають різноманітні порушення мовленнєвого розвитку, з яких у 15 % до кінця навчання у початкових класах ці порушення залишаються без змін. У той самий час навчальна діяльність здебільшого залишається неадаптованою до особливостей розвитку школярів із порушеннями мовлення.

Доцільність дослідження пов'язана з тим, що на сучасному етапі розвитку освіти України постала нагальна потреба в модернізації початкової освіти, оновленні змісту, вдосконаленні форм, методів і технологій навчання, що сприятиме становленню особистості молодших школярів, у тому числі й тих, хто має порушення мовлення. Роль рухової корекції не зменшується, а набирає у сучасних українських шкільних закладах нових форм, переформовуючи умовні поля впливу тощо. І це не випадково, тому що особливості рухового аналізатора полягають у тому, що він має чисельні зв'язки з усіма структурами центральної нервової системи, бере участь у їх діяльності та впливає на розвиток психічних функцій, у тому числі й мовлення. Ми усе частіше можемо спостерігати, як неврегульованість рухових проблем стає конфліктогенним чинником впродовж усього періоду навчання у початковій школі дитини із важким порушенням мовлення.

Аналіз літератури показав, що вивчення цієї групи дітей більш подано з позиції медичного аспекту і менш конкретизовано з психолого-педагогічних параметрів. Поєднання рухової та логопедичної корекції у молодших школярів з порушеннями мовлення в умовах загальноосвітньої школи є одним з актуальних напрямів розвитку корекційної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення рухової сфери дітей з різними вадами розвитку є привабливою для багатьох сучасних дослідників. Дослідження М. Єфименка [1], О. Леонтєва [2], А. Семенович [6], Є. Собонович [7], В. Тарасун [8], О. Ухтомського [9], Л. Цветкової [10] та ін. показали, що рухи відіграють важливу роль у психічному розвитку дитини з перших місяців життя. На основі рухів і дій формуються процеси сприйняття, що створює основу для розвитку більш складних видів рухів і діяльності, які, у свою чергу, сприяють становленню більш складних форм сприйняття і формування понять. Чим різноманітніше рухи, тим більше інформації отримує мозок, що сприяє більш інтенсивному психічному розвитку дитини. Тому руховий розвиток вважається основою психічного та мовленнєвого розвитку дитини [4]. Результатом діяльності дослідників стала сучасна нейропсихологічна теорія, основу якої становить положення про системну будову вищих психічних функцій та їх системну мозкову організацію.

Аналіз робіт показав, що у молодших школярів з різними порушеннями мовлення присутні специфічні рухові проблеми, обумовлені локалізацією порушення в різних мозкових структурах. У процесі моторно-мовленнєвого розвитку внаслідок різноманітних патогенних факторів ці структури залишались незатребуваними. Активізація зовнішніх впливів, зовнішнього простору за допомогою використання засобів фізичної культури здатна активізувати роботу пасивних мозкових структур.

Мета дослідження. Виявити напрями рухової корекції для інтенсифікації навчально-корекційного процесу школярів із порушеннями мовлення.

Завдання дослідження. 1. Провести аналіз науково-методичної літератури з питань значення рухового аналізатора у формуванні та вдосконаленні мовлення дитини в нормі та при мовленнєвій патології.

2. Виявити основні напрями рухової корекції, які можуть застосовуватись у школярів із порушеннями мовлення.

3. Визначити засоби рухової корекції, які дають можливість рішення корекційно-логопедичних завдань на уроці фізичної культури.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри теорії та методики фізичної культури та спортивних дисциплін Державного закладу "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського" "Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів фізичної культури до фізкультурно-оздоровчої, спортивно-масової та здоров'язбережувальної професійної діяльності зі студентами ВНЗ" (протокол № 5 від 26 грудня 2013 р.).

Результати дослідження. Аналіз спеціальної літератури дав змогу визначити шляхи корекції моторно-мовленнєвого розвитку в умовах загальноосвітніх шкіл, які, на нашу думку, повинні урахувати можливості навчального закладу, вже наявних засобів, які він має у своєму розпорядженні, а саме: уроки фізичної культури.

У нашому дослідженні перевага віддається руховим методам корекції, бо завдяки відновлюванню рухів не тільки створюється певний потенціал для майбутньої роботи, а й активізуються, відновлюються і будуються взаємодії між різними складовими моторно-мовленнєвого розвитку. Під час виконання фізичних вправ відбувається збудження рухової зони ЦНС, що поширюється і на інші її ділянки, поліпшуючи усі нервові процеси, активізується мовлення.

Першим кроком на шляху інтенсифікації мовленнєвого розвитку повинно стати формування його базового рівня, що неможливо без відповідної оптимізації сприйняття, пам'яті та елімінації багатьох несприятливих знаків (гіпер- і гіпотонус, синкінезії, патологічні ригідні тілесні установки тощо). Усе перераховане у дітей з порушеннями мовлення є в першу чергу наслідком одного й того самого нейропсихологічного радикалу: недостатності підкіркових утворень мозку та міжпівкульних взаємодій.

Зниження цієї недостатності може бути досягнуто тією чи іншою мірою за допомогою оптимізації рівня 1-го функціонального блоку мозку (рівень стабілізації, активації і енергопостачання психомоторики й мовлення) [3].

Комплекси вправ, які орієнтовані на оптимізацію 1-го функціонального блоку мозку, можуть включатись у підготовчу частину уроку. Мішень корекції – підкоркові і стовбурові утворення головного мозку. Для здійснення корекційного впливу, на нашу думку, мають використовуватися: самомасаж кистей рук, пальців; диференційовані дихальні вправи, а також вправи на корекцію хребта, що сприяє активації великих півкуль мозку. З умовою диференційованого використання останніх ефективно здійснюється корекція різних видів порушення постави.

Додержуючись ідей Е. Симерницької, вважаємо, що в процесі уроку фізичної культури повинна використовуватися система вправ, орієнтованих на формування довільної саморегуляції, тобто інтенція спрямована від 3-го функціонального блоку мозку (блок програмування, регуляції і контролю діяльності) до 1-го, потім до 2-го (прийому, переробки і зберігання інформації) і знову до 3-го. Спочатку в пасивному, репродуктивному варіанті відображення і багаторазове відтворення дитиною правильних паттернів, потім – в активному варіанті, коли школяр сам, без сторонньої допомоги реалізує і створює алгоритми довільної саморегуляції. Наприклад, дитина без залучення додаткових засобів буде несвідомо контролювати тонус свого тіла і ритм дихання, утримувати власні афективні реакції. Цю вимогу слід уважати провідною, за якою вирішуються корекційні завдання в процесі фізичного виховання.

У деяких новітніх розробках нейрокорекційних технологій вказується на "режим тиші" у процесі заняття або уроку [10]. Обов'язковість невербалізації пояснюється тим, що педагог намагається обмежити мозок дитини від впливу, не пов'язаного з певною мозковою "мішенню". Однак на уроках фізичної культури в загальноосвітній школі невербалізація вправ неможлива через велику кількість учнів, які займаються одночасно. Вербальний супровід допомагає вчителю фізичної культури утримувати інтерес до вправ, контролювати увагу учнів і підтримувати позитивний емоційний стан класу. Низка вчених і логопедів-практиків відмічає, що якщо виконання рухових завдань супроводжується мовленням, то це значно підвищує ефективність занять як із розвитку моторики (загальної, дрібної, артикуляції і мимічної), так і з розвитку мовлення [7; 8]. Позитивна емоційна складова, яка досягається мовленнєвим супроводженням активних занять фізичними вправами, є основою для активації мовлення дитини. Створення позитивного настрою розкошує дитину, спонукає до спілкування. Невимушена, природна обстановка викликає у школярів потребу у спілкуванні, що дуже важливо для формування усного мовлення і для розвитку комунікативних здібностей.

Важливе завдання корекційної роботи з молодшими школярами, які мають порушення мовлення, – відновлення гностико-праксичних функцій. Рухливі ігри з елементами розрізнення на слух "гучного-тихого", "швидкого-повільного", музичних фрагментів з різною ритмічною та емоційною структурою сприяють розвитку й фонетико-фонематичного рівня. Ефективним тренуванням тут є гра в "підмурки", яку можна урізноманітнити всім спектром звуків.

Наступним найважливішим завданням є формування фонематичного слуху, оскільки немає і не може бути такого виду психічної діяльності, яка не була б безпосередньо залежна від сформованості цього психологічного фактора. Для реалізації формування немовленнєвого, а потім і мовленнєвого звукорозрізнення існує безліч вправ, які багаторазово довели свою валідність у вітчизняній логопедії та нейропсихології. Можна виділяти звук ударами, тупотом, будь-яким рухом, підняттям кольорового прапорця і т. д., переключати увагу з одного звуку на інший за допомогою зміни основних рухів, з відкритими і закритими очима.

Засоби фізичної культури здатні ефективно вирішувати проблему патологічних ригідних тілесних установок (у статичній й динамічній), які обмежують і збіднюють рух дитини. Включення в ігри окорухових вправ на відстеження предмета очима на різних рівнях і за різними напрямками: праворуч, ліворуч, вгору, вниз, до перенісся, від перенісся – сприяє усуненню синкінезій. У міру засвоєння таких вправ у цей процес поступово додаються рухи язика. Окорухові вправи допомагають усунути ті синкінезії, які колись у ранньому дитинстві були вигідні немовлятам, а тепер вважаються патологічними.

Формування просторових уявлень пов'язано з використанням різних систем орієнтації в просторі (видимому й уявному). Базовою і найбільш природною, онтогенетично більш ранньою і закріпленою всім досвідом людини системою орієнтації є схема тіла. Усвідомлення дитиною свого тіла відбувається через освоєння простору власного тіла і простору навколо тіла. Робота з простором на рівні тіла починається з опрацювання верхньої, нижньої, задньої, передньої, правої, лівої частин тіла. Багато загальнорозвивальних вправ виконуються в трьох просторових напрямках. Значну роль відіграє вибір вихідного положення тіла під час виконання вправи.

Наступним етапом формування просторових уявлень є перехід до рухових диктантів і графічних схем. Руховий диктант, наприклад по кроках: один крок уперед, два кроки направо, повернутися на 180°, один крок назад і т. д. У цілому розвиток просторових схем починається з формування орієнтування "на місцевості", потім на аркуші паперу і графічне відтворення напрямків.

Формування "квазіпросторових" уявлень починається з введення в роботу прийменників з допомогою зіставлення їх з відпрацьованими вище просторовими уявленнями. Наприклад, дитині пропонується виконати таке: "встати (або присісти): перед, за, ліворуч, праворуч, на, під предмет", "поставити або покласти предмет: перед, за, ліворуч, праворуч, над, під собою" тощо. Поступово через вербальне позначення відповідних просторових уявлень здійснюється перехід від понять "вище", "нижче" до понять "над", "під" і т. д.

Динамічна організація руху пов'язана з переходом від одиничних рухових актів до системи або серії однотипних рухів, що складають єдину "кінетичну мелодію". Одне з найбільш важливих завдань психомоторної корекції – розвиток спритності, що має найбільше число позитивних кореляцій з розвитком вищих психічних функцій. Процес відновлювання тут пов'язаний з акцентом на точність. Наприклад, пристосування ходьби до нерівностей ґрунту, сходинок, підйомів і спусків і т. д. Це і націлює увагу до точності влучення (влучності) кидка, дотику; у більш складному випадку – точності відтворення видимої форми, фігури. Іншими словами, це процеси, які оцінюються за фінальною чіткістю.

Розвиток спритності невіддільний від швидких (обмежених за часом), точних і узгоджених рухів в умовах складного просторового орієнтування. Складовими компонентами такого роду занять можуть бути бігові, стрибкові вправи, а також вправи, що включають дрібні рухи кистей і пальців рук (із застосуванням великих і малих м'язів, гімнастичної палиці, кілець тощо).

Серійна організація рухів вирішується в більш складних фізичних вправах, подібні вправи сприяють формуванню реципрокних взаємодій рук.

Особливого значення в корекції рухового і мовленнєвого розвитку дітей набуває також різна релаксаційна техніка, суть якої зводиться до зниження психофізичної напруги дитини в цілому, до максимально можливого зняття гіпертонусу, спазму в конкретній групі м'язів (суглобів). Для того, щоб викликати інтерес до виконання цих вправ у дітей молодшого шкільного віку, рекомендується проводити їх в ігровій формі, вигадуючи різні образи і ситуації.

Ще одним важливим завданням, яке здатне вирішуватись у процесі фізичного виховання, є відновлення артикуляції молодших школярів з порушеннями мовлення. Тренування артикуляційного апарату доцільно включати в період відновлювання. Під рахунок виконуються рухи щелепи та язика. У деяких нейропсихологічних методиках рухи язика включені у вправи рухового репертуару, наприклад, синхронний рух язика праворуч та ліворуч з рухом правої або лівої руки при повзанні, але, на нашу думку, це може бути достатньою мірою травматичним – недостатнє володіння нижньою щелепою дитиною з порушеннями мовлення може призвести до серйозних прикусів язика.

Для вирішення проблеми звуковимови, автоматизації звуків на уроці фізичної культури доцільно використовувати звуко-рухові вправи, які можна поєднати з дихальними вправами, загальнорозвивальними вправами. Ритмічне проголошення поставлених звуків при виконанні автоматизованих вправ (ходьба, повільний біг), на нашу думку, призведе до прискорення етапу автоматизації звуків, а "гудіння", "дзижчання" під час повільного бігу створять бадьорість духу, приведуть у коливання і збудять всю зону гіпофізу.

Наступне завдання – формування у дитини з порушенням мовлення довільної саморегуляції власної поведінки. Формування програми, постановка мети і завдань, способів їх виконання, регуляція і самоконтроль – неодмінні умови адекватності будь-якої діяльності, у тому числі й мовленнєвої. Спонукальною силою довільної дії є прийняте рішення, воно спрямовано на досягнення мети (передбачення майбутнього), нарешті має відбутися зіставлення бажаного результату з досягнутим – оцінка, контроль. Виховання навичок самоконтролю на уроці фізичного виховання сприятимуть вирішенню даного завдання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати аналізу досліджень дозволили припустити особливе значення рухового аналізатора у розвитку мозкової діяльності, а саме у формуванні та вдосконаленні мовлення дитини в нормі та при мовленнєвій патології. На основі даних спеціальної

літератури виявлено основні напрями рухової корекції, які можуть застосовуватись у школярів із порушеннями мовлення. Для інтенсифікації мовленнєвого розвитку молодших школярів у загальноосвітній школі запропоновано використання на уроці фізичної культури самомасажу кистей рук; диференційованих дихальних вправ, а також вправ на корекцію хребта. Показано можливість вирішення проблеми патологічно ригідних тілесних установок, відновлення гностико-практичних, фонетико-фонематичних функцій мовлення молодших школярів із різними порушеннями мовлення за допомогою звуко-рухових вправ і рухливих ігор.

На нашу думку, інтенсифікація роботи з дітьми з порушеннями мовлення за рахунок включення корекційних завдань у процес фізичного виховання здатна значно скоротити терміни досягнення поставлених корекційно-логопедичних цілей.

Використані джерела

1. Ефименко Н. Н. Коррекция нарушенной речевого развития в "Театре физического воспитания и оздоровления детей дошкольного и младшего школьного возраста" / Н. Н. Ефименко. – Таганрог : изд-во "Центр развития личности", 2007. – 48 с.
2. Леонтьев А. А. Психофизиологические механизмы речи / А. А. Леонтьев // Общее языкознание: формы существования, функции, история языка / [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1970. – 597 с.
3. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Р. Лурия. – М. : Издательский центр "Академия", 2003. – 384 с.
4. Подгорная В. В. К вопросу о взаимосвязи коррекции двигательной и речевой сфер младших школьников с тяжелыми нарушениями речи / В. В. Подгорная // Проблемы оздоровительной физической культуры и физической реабилитации : монография ; под научн. ред. А. П. Романчука, В. В. Клапчука. – Одесса : издатель Букаев В. В., 2015. – С. 143-158.
5. Романчук А. П. Функциональные детерминанты психофизических способностей и успеваемости школьников / А. П. Романчук, В. В. Подгорная // материалы Всероссийской науч.-практ. конф. ["Адаптивная физическая культура и адаптивный спорт в современных условиях: результаты, проблемы, приоритеты развития"], (Иркутск, 13-14 декабря 2012), Иркутск, 2012. – Т.2. – С. 94-99.
6. Семенович А. В. Введение в нейропсихологию детского возраста / А. В. Семенович. – М. : Генезис, 2007. – 319 с.
7. Соботович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку / Є. Ф. Соботович // Дефектологія. – 2002. – №1. – С. 2-7.
8. Тарасун В. В. Морфофункціональна готовність до шкільного навчання дітей з особливостями в розвитку: діагностика і формування : Монографія. – К. : 2008. – 294 с.
9. Ухтомский А. А. Доминанта / А. А. Ухтомский. – СПб. : Питер, 2002. – 448 с.
10. Цветкова Л. С. Афазиология: современные проблемы и пути их решения / Л. С. Цветкова. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2010. – 744 с.

Podgorna V. V.

THE DIRECTIONS OF SPEECH DISORDERS MOTOR CORRECTION IN SCHOOLCHILDREN

It is shown that primary school children with different speech disorders have specific motor problems caused by localized disturbances in various brain structures. The activation of external influences of the use of means of physical training is able to initiate the work of the passive brain structures. The combination of motor and speech therapy correction in primary school children with speech disorders in a secondary school is one of the important directions of development of correctional pedagogy. The target of the work is to justify the use of means of physical training in a comprehensive school for the intensification of educational and correctional processes of children with speech disorders. In the article we have been analyzed scientific works in which it was shown that the mechanisms of speech activity are correlated with a number of parts of the brain, and damage that may be associated with the violations in the motor areas of the development and cause a variety of speech defects in their structure. The analysis of the studies allowed to assume a special significance of the motor analyzer in the development of brain activity, namely in shaping and improving the child's speech in normal and speech pathology.

The study was justified by the use of motor correction methods of speech therapy to address problems. It is suggested to use the self-massage of the hands on the lesson of physical culture; differentiated breathing exercises as well as exercises for the spine correction, which contributes to the activation of the cerebral hemispheres are useful too. The possibility of restoration of gnostic and practical, phonetic and phonemic features of speech of junior pupils with speech disorders, as well as the ability to solve the problem of abnormally rigid physical installations using sound-motor exercises and games. The intensification of work with children with speech disorders by including of correctional tasks in the process of physical training can significantly reduce the time of achieving the correctional and speech therapy goals.

Key words: *physical education, motor and speech development, speech disorder, junior pupils, secondary school.*

Стаття надійшла до редакції 15.01.2017 р.